

א מִקְדֻמֵּן בָּרָא יי הַת
שָׁמַיָּם וְהַת ארֶעֶצ: ה
וּארֶעֶצ הַת גְּדוּלָּה
וּרְיֻקְנוֹת וְחִישׁוֹכָא עַל אִפּוֹ
וְהוֹמָא וְרוּחָא מִן קִדְמָה יי
מְשַׁלְּמָא עַל אִפּוֹ מֵיָא: ג
וְאִמְר יי הַת גְּבוּרָא הַת
גְּבוּרָא: ד הַת יי הַת
גְּבוּרָא אִרְי עַל וְאִפְרִיז יי

פניני תר-גום יונתנו

פרשת נח

חידושים ופנינים
בפרשנות המקרא
מתרגום יונתן מן עוזיאל

הרב מאיר שפרדי

פניני תרגום יונתן

הרב מאיר שפיר

מחבר הספר
"משמעות האותיות"

כל הזכויות שמורות

בכל ענייני הגיליון ניתן לפנות:

05832-628-54

0686762@gmail.com

לקבלת הגיליון במייל:

0686762@gmail.com

נשמח לקבל הארות והערות

קטת
עימוד ועיצוב

☎ 050-412-452-4

✉ Kesetgraf@gmail.com

נידוני הפרשה בתרגום יונתן

- ד. וַיַּעַשׂ חֶשֶׁךְ ♦ האם יתכן שמכת חושך היתה רק ביום ולא בלילה?
- ה. כִּי בְיוֹם רִאֲתָךְ פָּנַי תִּמְוֶה ♦ בגין מה רצה פרעה להמית את משה? ומדוע רק כעת איים עליו שיעשה זאת?
- ו. מִבְּכֹר פְּרֹעָה ♦ מיהו 'בכור פרעה היושב על כסאו'?
- ז. רִאשׁוֹן הוּא לָכֵם לְחַדְשֵׁי הַשָּׁנָה ♦ אופן חישוב התקופות לפי מנין החודשים
- ח. וְאִם יִמְעַט הַבַּיִת מֵהֵיּוֹת עֲשֵׂה ♦ כמה אנשים צריכים לכל הפחות להימנות על קרבן פסח?
- ט. וְהָיָה לָכֵם לְמַעֲשֵׂרֶת ♦ מדוע פסח מצרים הוצרך לביקור של ד' ימים?
- י. וְלִקְחוּ עִן הַדָּם וְנָתַנוּ עַל שְׂמֵי הַעֲזוֹדֹת וְעַל הַמִּשְׁקוֹף ♦ הדם על המשקוף הוא אות לבני ישראל? למצרים? או למשחית?
- יא. וְעֲצוֹת עַל מְרָרִים יֹאכְלֵהוּ ♦ מדוע נאמר מרורים בלשון רבים?
- יב. וְאֹכְלֵם אֶתֵּן בְּחֶפְזוֹן ♦ מדוע הפסח נאכל בצורה זו?
- יג. וְהַבַּיִת כָּל בְּכֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם ♦ מי בפועל הכה את בכורי מצרים ה' או מלאך משחית?
- יד. וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֲנִיעֶשֶׂה שְׁפֹטִים ♦ איזה שפטים נעשו באלהי מצרים?
- טו. וְהָיָה הַדָּם לָכֵם לְאֹת עַל הַבָּתִּים ♦ איזה דם לקחו בני ישראל ונתנו על המשקוף?
- טז. עֲשׂוּ וְקַחוּ ♦ יש כאן כפילות? או שהמשיכה מרמזת על ענין נוסף?
- יז. עַד בְּכֹר הַשָּׁבִי אֲשֶׁר בְּבֵית הַבּוֹר ♦ מיהו בכור השבי ומדוע נענש? ומה התחדש בבכור השבי יתר על בכור השפחה שנאמר לעיל?
- יח. וַיִּקְרָא לַעֲשֵׂה וּלְאֶהֱרֹן ♦ כיצד קרא פרעה למשה ואהרן?
- יט. סִכְתָּה ♦ האם זה שם מקום או שם שניתן עפ"י המאורע שבו?
- כ. עֲרַב רֶב ♦ מי הם? וכמה הם היו?
- כא. וַיֵּאָפוּ אֶת הַבֶּצֶק אֲשֶׁר הוּצִיאוּ מִצְרַיִם ♦ מצה שנאפתה בחום הבא מפתחו של גהינם - כשרה
- כב. לֵיל שְׁמֵרַיִם ♦ מאימתי ועד מתי נועד לילה זה לגאולה?
- כג.

פרשת בא

וַיִּמַשׁ חֹשֶׁךְ • האם יתכן שמכת חושך היתה רק ביום ולא בלילה?

**(שמות י, כא) וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל מֹשֶׁה נָטֵה יָדְךָ עַל הַשָּׁמַיִם
וְיִהְיֶה חֹשֶׁךְ עַל אֶרֶץ מִצְרָיִם וַיִּמַשׁ חֹשֶׁךְ:**

מהו 'וימש חשך'?

פסוק זה אמור על חשכת ג' הימים הראשונים של מכת חושך. ונחלקו המפרשים במשמעות הלשון 'וימש חושך', וממחלוקת זו מסתעפים חידושים רבים בפרטי מכת חושך וכדלהלן.

רש"י פירש 'וימש' מלשון 'אמיש' - יוסיף להחשיך, שביום יהיה חושך יותר מחשכת לילה, ובלילה יהיה חושך עוד יותר מחשכת היום. פירוש נוסף הביא רש"י מהמדרש אגדה ש'וימש' מלשון 'ממש' - שהחושך יהיה עבה כפול ומכופל עד שיהיה בו ממש. וכך גם פירש האב"ע, והוסיף (בפסוק כב) שמציאות זו של חושך שיש בו ממשות מתרחשת לעיתים בים האוקיינוס: "והנה בים אוקיינוס יבא חשך עב שלא יוכל אדם להפריש בין יום ובין לילה ויעמוד זה לפעמים חמשה ימים ואני הייתי שם פעמים רבות". והסכים עמו הרמב"ן¹.

1. הנה ידועה מחלוקת הקדמונים האם חושך הוא בריאה בפני עצמה, או שהוא רק העדר אור. למחלוקת זו יש השלכות על מכת חושך, דהרמב"ן ביאר את שיטתו כאן, על פי מה שסבור (שמות ד, יא בשם הרמב"ם במורה נבוכים) שחושך הוא אפיסת והעדר האור, ומטעם זה ביאר שבמכת חושך היה חושך מיוחד שאינו רק העדר אור, אלא בריאה חיובית של חושך ומטעם זה היה עבה עד שניתן למישוש. וכ"כ הספורנו כאן, שבכל לילה החושך הוא העדר אור, ואילו במכת חושך היה החושך דבר ממשי, וכלשונו: "יש גם אור שאינו יכול לקבל את האור לרוב עוביו".

מאידך הגר"א סבור שהחושך הוא בריאה בפני עצמה, ולדבריו במכת חושך היה שינוי הטבע: "וימש חושך - יש לומר דהנה האור בריה והחושך בריה, ולא כיש אומרים שהחושך העדר האור, דבאמת לא כן הוא רק בריה בפני עצמה אלא שנדחה מפני האור, כי כן שם הקב"ה בטבע הבריאה, ולפי זה כאן שינה הקב"ה את הטבע, שחושך ימש את האור ולא להיפך. (קול אליהו, בא)

מת"י להלן אין הכרע בענין זה, והוא עולה בקנה אחד עם ב' האפשרויות.

אכן יש להוסיף שגם לדעת הנר ראשונים שהחושך בעלמא הוא העדר אור, וכך היה בג' ימים הראשונים של המכה. מ"מ אף

הצד השווה בין דעות אלו שפירשו את 'וימש חושך' על **עוצמת החושך** שהיתה במכת חושך. אולם יש מהמפרשים שפירשו את 'וימש חושך' על **זמן תחילה המכה והימשכותה**, וכדלהלן:

מתי התחילה המכה ביום או בלילה?

באונקלוס משמע שהמכה התחילה **אחרי שעלה עמוד השחר**. וכך פירש את 'ויהי חושך על ארץ מצרים וימש חושך' - 'ויהי חושך על ארץ מצרים, בַּתַּר דִּיעְדִי קָבַל לִילָא', כלומר שיהיה חושך על ארץ מצרים **לאחר שתסור אפילת הלילה**. ומתרגם את 'וימש' מלשון 'ויסור'. והטעם שהמכה החלה רק לאחר שהאיר השחר, כתב הרא"ם כדי שלא יטעה פרעה לומר שהחושך הוא חושך טבעי של לילה, אלא יהיה ברור שהאיר השחר ואז הוכתה מצרים במכה של חושך.

מאיך הרשב"ם מפרש שהחושך של הלילה **המשיך ברציפות לזמן מרובה**, וזהו שנאמר 'וימש חושך' - שחושך של הלילה יאמש ויאפיל **זמן מרובה**, והשמש לא האירה עד שלשת ימים. מדבריו משמע שהשמש כלל לא זרחה בזמן מכת חושך וזה דלא כרוב המפרשים, ראה הערה².

הם מודו שבג' ימים האחרונים החושך שהיה לא היה רק העדר אור, אלא בריאה מיוחדת של חושך שעמה עשה הקב"ה את המופת של מכת חושך, וכן כתב השם משמואל: "והנה חושך יש בתרי גווני, יש חושך שהוא העדר האור בלבד, ויש חושך שהוא כמין ענן עב עד שיש בו ממש, ושניהם היו במצרים, שלשת הימים הראשונים לא ראו איש את אחיו, שהיה העדר האור בלבד, ועוד שלשה ימים שלא קמו איש מתחתיו שהיה בו ממש". (חנוכה תרע"ט)

2. דהנה האב"ע והרב"ן כתבו שהיה זה איד (כמין ענן) שהחשיך חושך עבה, והמשילו את זה לנעשה באוקינוס לעיתים, שודאי שם השמש זורחת אלא שמחמת החושך לא רואים זאת. וכ"כ רבנו בחיי שהשמש זרחה ואף הכוכבים אלא שלא יכלו לראותם מחמת המכה (עיי"ש שביאר כיצד השפיע המכה על הראות). וכן משמע גם בגר"א (קול אליהו, בא) שביאר שבמכת חושך היה שינוי מטבעו של עולם שהאור דוחה את החושך, ואילו **במכת חושך דחה את האור**. הרי שסבור שהיה אור אלא שהחושך דחה אותו.

וראה גם בכלי יקר (כאן) שפירש בדרך מחודשת שהחושך העבה שהיה למצרים נבע מכך שניטל החושך ממושבותיהם של בני ישראל וניתן למצרים ולכן לבני ישראל היה אור גם בלילה, ואף מדבריו למדנו שאכן זרחה השמש בזמן המכה. ביאור מחודש כתב בספר 'עיני העדה' (לבעל ה'שבט מוסר' - פרשת בא צו). לשיטת ר' יהודה **השקב"ה נטל את מאור עיניהם של המצרים, ובעולם עצמו לא היה שינוי כלל**. לדבריו וודאי המאורות שימשו כדרכם.

וראה ב'הכתב והקבלה' ביאור מחודש טפי ולדבריו החושך לא שלט כלל בעולם וגם לא הוכו המצרים בעיוורון אלא המכה היתה סמוך לעיניהם, וז"ל: "וימש חושך - ולא שהוכו בעורון וסנורים, אלא עיניהם היו בריאות כמקודם, אלא שהפליא הקב"ה לעשות ושלח חושך מאוצר זעמו, וזה החשך פעל פעולת האפלה, כי **המציא עיניו מה סמוך לעיניהם שמנע מרשעים אורם, כי היה בו ממש ומונע מהם נצוצי האור, דומה לתבלול שעל עיני העור**. ומה שאמרנו רבותינו דרך חדה, כמה היה אותו החשך עבה כדניר, הודיעונו בזה שהמאורות שימשו כדרכם, וכן לא אידים וקטורים החשיכו את הארץ, אבל שלח הקב"ה חושך והחשיך עיני המצרים, וזה החשך היה בו מציאות וממשות". גם מדבריו למדנו שהמאורות שימשו כדרכם. כעין זה כתב גם בעל התורה תמימה, וביסא את דבריו עפ"מ שמוכא במדרשים שהחושך היה עבה כדניר, ותמוה מה שייך

גם ת"י סבור ש'וימש חושך' מדבר על זמן בוא החושך, ובדבריו מבואר לכאורה פירוש חדש:

**וְאָמַר יְיָ לְמֹשֶׁה אָרְיִם יֵת יְדָךְ עַל צִיַּת שְׂמִיָּא וְיִהְיֶה חֲשׂוֹכָא עַל אֲרֶעָא
דְּמִצְרַיִם בְּקַדְיָצְתָא, וְיַעֲדִי, בְּקַדְמֵתָא חֲשׂוֹךְ לַיְלִיא:**

[ואמר ה' למשה הרם את ידך על צד השמים, ויהיה חשך על ארץ מצרים בנקד, ויסוד,
מקודם חשכת הלילה].

ת"י אף הוא מתרגם כאונקלוס ש'וימש' הוא משורש "מוש" - סור - ויסור חושך. ותוכן דבריו ניתנים להתפרש בב' פנים, אפשרות א' כאונקלוס שיהיה חושך בבוקר, ויסור בהתחלה - טרם בא החושך, חשכת הלילה.³ לפירוש זה יהיה קשה על ת"י את קושיית רש"י על אונקלוס, שדברי הפסוק אינם כסדר המאורעות, שמתחילה נאמר שיהיה חושך ואח"כ הפסוק חוזר לשלב שקודם בוא החושך שתסור חשכת הלילה.

אפשרות ב' ש'וימש חשך' אינו מדבר רק על זמן תחילת המכה כאונקלוס⁴, אלא על כל צורת המכה, שהחושך היה רק ביום ולא בלילה, דהיינו שיהיה חושך בבוקר, והחושך יסור קודם שיבוא חשכת הלילה, כלומר שה'וימש' הוא לאחר חלות המכה, ונמצא חידוש גדול, שמכת חושך שימשה רק במשך היום, וסרה קודם בא הלילה. לאפשרות זו נמצא שהפסוק מסודר כסדר ההתרחשויות שראשית יהיה חושך ואח"כ יסור החושך, (ול"ק על ת"י קושיית רש"י הנ"ל על אונקלוס).

ב' אופנים אלו תלויים בשאלה מה תרגום המילה 'בקדמתא': מקודם, או בתחילה. אם התרגום 'בתחילה' הרי שת"י פירש לגמרי כאונקלוס: שיהיה חושך בבוקר, ויסור בתחילה - טרם בא החושך, חשכת הלילה. אך אם הפירוש הוא 'מקודם', יש להניח את הפסיק לאחר מילה זו: "ויסור, מקודם חשכת הלילה", ומשמעותו שהמכה תחול בבוקר, ותסור לפני שיבוא חשכת הלילה.

להתפיס שיעור ממשות בחושך, עוד תמוה שלפי רש"י וסייעתו נשתנו סדרי בראשית וכל המעל"ע היה לילה, והרי ה' הבטיח לנח לאחר המבול ש'יום ולילה לא ישבותו'. ולכן כתב 'לולי דמסתפינא להמציא דבר חדש מאוד' היה מחדש שגם בעת המכה העולם נהג כמנהגו והשמש זרחה, אלא שהקב"ה חידש כמין תבלול על ידי עיניהם של המצרים, שהחשיך את עיניהם ולא ראו דבר, ועל כך אמרו במדרש שהיה התבלול הנ"ל עבה כדינר, ולא נשתנו סדרי העולם כלל.

3. ואף שת"י כבר כתב שהמכה היתה "בקרציתא" - בבוקר, מ"מ נוסף ב'וימש חשך' שלא נימא שהמכה הגיעה בזמן הבוקר, אלא ראשית כל סר חושך הלילה. ודלא כרשב"ם שהמכה המשיכה בציפות.

4. בפרט זה אונקלוס הוא יחידאה, כי גם רש"י והמפרשים פירשו לדרכם את 'וימש חושך' על עוצמת החשיכה שהיא מצורת המכה - ולא רק על זמן חלות המכה.

ממחלוקת רחבה זו של המפרשים בביאור 'וימש חושך', עולים כמה חילוקים בפרטי המכה ונביאם בקצרה:

האם בג' הימים הראשונים היה חושך יותר מחושך רגיל?

רש"י כאמור כתב להדיא ש'וימש חושך' מלמדנו שחושך המכה היה יותר חשוך מחשכת הלילה, ובלילה עוד יותר חשוך מהיום. וכן לפירוש הנוסף ברש"י, ולדעת האב"ע והרמב"ן שפירשו שהחושך יהיה עב. וודאי סבורים שהיה יותר חשוך מחושך רגיל,

אך לת"י ואונקלוס אין הכרח לזה ולהיפך יש לדייק מדבריהם שהחושך היה כחשכת לילה כי אם היה עבה יותר לא הוצרכו להפסקת האור בשביל לחוש בחשכתו, (ואולי יש לדחות שאף שהיה ברור מצד החושך רצו למנוע תירוצים של פרעה, ודוחק).

ובפרט אם נבאר בת"י כאפשרות הב' נמצא שוודאי החושך בג' ימים הראשונים לא היה יותר מחשכת הלילה.

האם הועיל למצרים להדליק נרות?

למפרשים הנ"ל שפירשו שהחושך היה עבה, לא הועיל להדליק נרות כבר בג' ימים הראשונים, וכמש"כ האב"ע: 'שהאש לא ידלק ולא הנר בחושך עבה', ודייק זאת מהפסוק 'לא ראו איש את אחיו' - ומשמע שלא ראו כלל, לא באור היום ולא באור הנרות. וכן כתב הרמב"ן (פסוק כג):

*כי על כן אמר 'נטה את ידך על השמים', להוריד משם חשכה גדולה
נופלת עליהם. והיתה מכבה כל נר, כאשר בכל החפירות העמוקות
ובכל מקומות החשך העצום לא יתקיים הנר, וכן העוברים בהרי חשך
לא יעמד להם שם הנר ולא האש כלל, ועל כן לא ראו איש את אחיו
ולא קמו איש מתחתיו, ואלמלא כן היו משתמשין בנרות. (ראה כע"ז)
(בספורנו)*

אמנם לת"י ואונקלוס הנ"ל, אין כל הכרח שבג' ימים הראשונים לא הואיל להם אור הנרות, כי החושך היה כבכל לילה. וא"כ יפרשו את 'לא ראו איש את אחיו' היינו באור היום, אך לאור האבוקות יכלו לראות. ובפרט למשנ"ת בת"י שהחושך לא היה חושך גדול מכל לילה יכלו לראות באור הנרות על ידי אבוקות כמו בכל לילה.

כהבנת התרגומים בלשון 'וימשי', וכאופן שתרגם אונקלוס מצינו במדרש⁵:

*וימשי חשך - מלשון לא ימשי עמוד הענן (שמות יג, כב) כלומר אחר
שבא חושך הלילה, בא חושך מצרים ונתחברו חושך של לילה
וחושך היום כאחד, וזה בלי התראה. (מדרש לקח טוב)*

**כִּי בְיוֹם רְאִיתְךָ פְּנֵי תַמּוֹת • בגין מה רצה פרעה להמית את
משה? ומדוע רק כעת איים עליו שיעשה זאת?**

**(שמות י, כח) וַיֹּאמֶר לוֹ פְּרַעֲה לֶךְ מֵעַלֵי הַשָּׁמַיִם לֶךְ אֶל
תִּסְפֵּה דְאוֹת פְּנֵי כִּי בְיוֹם רְאִיתְךָ פְּנֵי תַמּוֹת:**

מהי העילה שבגינה רצה פרעה להמית את משה, האם התחדשה כאן סיבה שלא
היתה קיימת עד עכשיו?

וַאֲמַד לִיה פְּרַעֲה אֵיזֵל מֵעִלְזוּי, אֵיזְדְּהַר לֶךְ, לֹא תוֹסִיף לְמַחְמֵי
סְבַר אַפֵּי לְמַלְלָא קְדָמֵי חֲדָא מִן מַלְיָא קְשִׁיטָא כְּאַלְיִן, אַרוֹם
בְּיוֹמָא דְאַתְּ חָמֵי סְבַר אַפֵּי, יִתְקוֹף רוּגְזֵי בְךָ וְאַמְסוֹד יִתְךָ בְּיַד בְּנֵי
נְשָׂא אֵילִין דְּהוּזוּ תִבְעִין נַפְשֶׁךָ לְמִיִּסְב יִתְהָ:

[ואמר לו פרעה לך מעלי, הזהר לך, לא תוסיף לדאות סבר פני - לדבר לפני אחד מן הדברים
הקשים האלה, כי ביום שתראה סבר פני, יחרה אפי בך, ואמסוד אותך בידי האנשים האלה
שהיו מבקשים נפשך לקחת אותה].

ת"י מוסיף הרחבה חדשה שלא מצאנו בחז"ל, שבידי פרעה היה איום נגד משה שעד עתה
לא בא לידי שימוש. פרעה זכר היטב את משה מהימים שגדל אצלו בארמון ואת הנסיבות

5. ואולם ידוע שה"לקח טוב" מסתמך על התרגומים, ואין הוא מוחזק שמסתמך על חז"ל שאינו ידוע לנו, וא"כ יתכן שאין
מקור זה משמש כהוכחה להבנת התרגומים.

שגרמו לו לברוח. כעת כשהגיע פרעה לשיא הכבדת הלב, איים על משה שבידו לדאוג למותו בידי מבקשי נפשו הם דתן ואבירם⁶ שרדפהו מחמת הריגת המצרי שהוטמן בחול. מדבר זה משה רבנו כביכול פחד, ומחמתו נס ממצרים ולא חזר עד שה' הבטיחו: "כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך".

כלומר פרעה לא רצה להרוג את משה בשל היותו שליח ה' להביא את המכות על מצרים, אלא רצה לעשות זאת בשם החוק. עילה זו היתה קיימת תמיד אלא שלבו של פרעה לא היה מספיק כבד בשביל להשתמש בה.

המשך אגדה זו מבואר בת"י על תשובתו של משה בפסוק הבא, שם משה ענה לפרעה: "כן דברת לא אוסיף עוד ראות פניך". ובת"י פירש את תשובתו: "טוב אמרת, אני כאשר הייתי במדין, נאמר לי בנבואה מה' שהאנשים שרצו להרגני ירדו מנכסיהם והם חשובים כמתים. כלומר ואיני מפחד מהם). וכתגובה לאזהרת פרעה שלא יוסיף לראות פניו א"ל משה: "עד היום מה שפסקו כל המכות לא משום שהיה עליך רחמים, אלא כי ביקשת הייתי מתפלל והמכה היתה מתכלית ממך ובכן (לבקשתך) לא אוסיף לראות עוד פניך. (ולא תוכל להציל את בנך בכורך מהמכה. - הוספה של תרגום ירושלמי)

מִבְּכֹר פְּרָעָה ♦ מִיֵּהוּ 'בְּכֹר פְּרָעָה הַיּוֹשֵׁב עַל כִּסְאוֹ'?

**(שְׁמוֹת י"א, ה) וּמַת פֶּל בְּכֹר פְּאָרִיץ מִצְרַיִם מִבְּכֹר פְּרָעָה
הַיּוֹשֵׁב עַל כִּסְאוֹ עַד בְּכֹר הַשְּׂפָחָה אֲשֶׁר אַחַר הַרְחִים וְכָל
בְּכֹר בְּהֵמָה:**

בפסוק משמע שפרעה עצמו היה בכור, ומשה הזהירו ש'בכור פרעה היושב על כסאו' הולך למות במכה הקרובה, מדוע לבסוף לא מת במכת בכורות?

על שאלה זו מצאנו מדרשים ופירושים שונים בחז"ל:

6. מבקשי נפשו אלו הם דתן ואבירם, כמבואר לעיל (ד, יט) "ויאמר ה' אל משה במדין לך שוב מצרימה, כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך. וברש"י שם: מי הם? דתן ואבירם, חיים היו? אלא שירדו מנכסיהם והעני חשוב כמת. וכך מדוייק מדברי ת"י בפסוק הבא (כט).

א. פרעה עצמו היה בכור והקב"ה העמיד אותו כדי שיראה במפלתו בים סוף, ככתוב: "ואולם בעבור זאת העמדתך, בעבור הראתך את כוחי, ולמען ספר שמי בכל הארץ" (שמות ט, טו).?

ב. לשון הכתוב מבכור פרעה באה למעט את פרעה עצמו, כלומר מת כל בכור חוץ מבכור פרעה, ומכאן למדנו שאכן היה פרעה בכור. (אור האפלה כת"י - מובא בתו"ש בס"ו כח).

ת"י מבאר באופ"א:

**וַיְמֹת כָּל בִּכְרֵי אֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּיַד בְּרָעָה דְּעֵתִיד
דְּיִיתִיב עַל בִּזְרֵי מַלְכוּתֵיהּ עַד בִּכְרֵי דְאַמְתָּא בִּיצִידְתָּא
דְּבְמִצְרַיִם דְּמִתְלִיד לָהּ כִּד הִיא טַחְנָא אַחֲזֵרִי דִּיחַיָּא, וְכָל בִּכְרֵי
דְּבְעִידָא:**

[וימות כל בכור בארץ מצרים, מבן בכור פרעה אשר עתיד לישוב על כסא מלכותו, עד בכור השפחה הפחותה שבמצרים שנוולד לה כאשר היא טחנה אחזרי הריחים, וכל בכור בהמה].

ת"י מבאר ש'מבכור פרעה' היושב על כסאו אינו מתייחס לפרעה עצמו, אלא שהיה לפרעה בן בכור שעתיד לישוב על כסא מלכותו, והוא היה אחד ההרוגים במכת בכורות⁷. (וכ"ה בתרגום אונקלוס ובאב"ע)

כפירוש זה מצינו במדרש:

מבכור פרעה היושב - הוא הראוי להיות יושב על כסאו. (לקח טוב)

ביאור מה בא ללמדנו מקום טחינת השפחה - אחר הריחים

נקודה נוספת דייק הגר"מ פיינשטיין זצ"ל, דהנה לא פירש התרגום יונתן עד בכור השפחה המשמשת בריחים, אלא פירש שנוולד לה הילד בשעת הטחינה, כלומר שהיא היתה כל כך שפחה משועבדת עד שאין היא נחה אפילו ללידה ובאמצע עבודתה נולד לה הבכור, גם הבכור של שפחה כזו מת במכת בכורות. וראה להלן במכת בכורות בטעם הדבר.

7. בספר הישר מובא ששבתיה בת פרעה היתה הבכורה והיתה אמורה למות במכת חושך, אלא שניצלה ממכה זו מחמתהצילה את משה.

בביאור שינוי הלשונות שכאן נאמר עד בכור השפחה, ואילו להלן כשמתואר המכה עצמה, נאמר שמת כל בכור עד בכור השבי, היושב בבית הבור, ראה להלן שמות יב, כט.

ראשון הוא לכם לְחֹדְשֵׁי הַשָּׁנָה • אופן חישוב התקופות לפי
מנין החודשים

**(שמות יב, ב) הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם רֵאשִׁים רֵאשֹׁן הוּא
לָכֶם לְחֹדְשֵׁי הַשָּׁנָה:**

במה מתבטאת מצוה זו למנות את ניסן כחודש ראשון?

רש"י מפרש (עפ"י המכילתא) שבמצוה זו נצטווה משה על אופן קביעת ראשי חדשים. (שהראהו ה' למשה לבנה בחידושה ואמר לו כשהירח מתחדש יהיה לך ראש חודש). ופירוש נוסף (לפי פשוטו) שחודש ניסן יהיה קרוי 'החודש הראשון' לסדר החודשים, ואייר שני וסיון שלישי, וכו'. ולכאן הנפ"מ המתיילדת מכך, היא מועדי ישראל המופיעים בתורה באופן של מספרי החודשים, מתי הם חלים.

אולם בת"י מבאר שבמצוה זו טמון אף יתרה מזאת:

**יִרְחָא הַדִּין לְכוּן לְמַקְבְּעֵיהּ דִּישׁ יִרְחֵיָא, וּמְנִיָּה תִשְׁדּוּן לְמִנְיָ חֲגִיא
וּמְנִיָּה וְתִקּוּפָתָא, קְדָמָי הוּא לְכוּן לְמִנְיָן יִרְחֵי שְׁתָּא:**

[החודש הזה לכם לקבעו ראש חודשים, וממנו תתחילו למנות חגים ומועדים ותקופות.
ראשון הוא לכם למספר חודשי השנה].

מבואר בדבריו שמלבד שחודש זה הוא הראשון במנין חודשי השנה, וממנו מונים חגים ומועדים כנזכר ברש"י. נכלל במצוה זו אף למנות את מנין התקופות - עונות השנה, מחודש ניסן ואילך.

והנה בגמ' (ר"ה יב.) מבואר שדבר זה תלוי במחלוקת רבי אליעזר ורבי יהושע, שנחלקו (ר"ה)

(: מתי נברא העולם, לר"א בתשרי, ולר"י בניסן, וחשבון התקופה החל מזמן בריאת החמה והלבנה וממילא תלוי הוא בשאלה מתי נברא העולם.

ובהמשך הדברים הגמ' אומרת שחכמי ישראל מונים את מנין שנות הדורות מחודש תשרי כרבי אליעזר, ואת חשבון התקופה מניסן כרבי יהושע. ואילו חכמי אומות העולם מונים אף את מנין שנות הדורות מניסן.

וברש"י מבאר שמה שחכמי ישראל מונים את שנות העולם מתשרי, אינו משום שסוברים שהעולם נברא בתשרי, אלא אף שסוברים שהעולם נברא בניסן כר"י, מ"מ מונין מתשרי משום שהוא ר"ה למנין השנים. אך מבואר שם שאת חשבון התקופה מונים מניסן משום שאז נברא העולם והשמש החלה לזרוח בתחילת ליל רביעי בניסן, ולכן כל מחזור התקופות נמנה מניסן ויש לכך הרבה השלכות (עיי' שם ברש"י).

ת"י למד בפסוק שנצטווינו לחשב את התקופה מניסן, וכרבי יהושע, וכפי שאמרו בגמ' שכך מונים חכמי ישראל. אולם בגמ' לא הוכיחו זאת ממצוה זו. והחידוש העלה מת"י הוא **שעל דבר זה נצטווינו בתורה.**

דברי ת"י אלו עולים בקנה אחד עם שיטתו (להלן שמות יב, מב) שהעולם נברא בחודש ניסן⁸, וכרבי יהושע. אולם בת"י בפרשת נח (בראשית ז, יא), ישנה לכאורה סתירה, ושם מבואר שסבור שהעולם נברא בתשרי כרבי אליעזר. וראה מה שהרחבנו בזה בגליון פרשת נח⁹.

כדברי ת"י שנצטווינו על חשבון התקופה מניסן מבואר אף במדרש הביאור כאן:

ראשון הוא לכם - מניסן מונין חשבון התקופות והמזלות.

8. אמנם ת"י סבור שהעולם נברא בליל שימורים, ואילו לרבי יהושע העולם נברא בא' ניסן, ויש מזה נפק"מ לחשבון התקופה האם השמש החלה לזרוח ביום ד' ניסן או ביום י"ח ניסן.
9. דהנה מבואר בגמ' (ר"ה יא:): שאחד הנפק"מ ממחלוקת ר"א ור"י היא מתי התרחש המבול, האם ב"ז במרחשוון או ב"ז באייר. דבפסוק (בראשית ז, יא) נאמר שהמבול היה 'בחודש השני' בשבעה עשר יום לחודש'. ופירש רש"י (שם) שלדעת ר"א כי בתשרי נברא העולם, א"כ 'בחודש השני' הוא מרחשוון, ואילו רבי יהושע הסבור כי בניסן נברא העולם, ממילא אייר הוא החודש השני. ובת"י שם כתב: "בחודש השני הוא חודש מרחשוון, שעד עכשיו לא היו מונים החודשים אלא מתשרי, שהוא ראש השנה להשלמת העולם" כלומר שמבאר מדוע החודש הב' הוא מרחשוון מכיון שקודם שנצטוו למנות מניסן היו מונים מתשרי שהוא ראש השנה להשלמת העולם הרי שסבור שבתשרי נברא העולם וצ"ע.

וְאִם יִמְעַט הַבַּיִת מֵהֵיּוֹת מִשָּׁה • כמה אנשים צריכים לכל

הפחות להימנות על קרבן פסח?

(שמות יב, ד) וְאִם יִמְעַט הַבַּיִת מֵהֵיּוֹת מִשָּׁה וְלָקַח הוּא וְשִׁכְנוּ הַקָּרֵב אֶל בֵּיתוֹ בְּמִכְסַת נַפְשׁוֹת אִישׁ לְפִי אֲכָלוּ תִכְסּוּ עַל הַשָּׁה:

מהו השיעור של 'ואם ימעט הבית'?

במשנה בפסחים (צא.) נחלקו רבי יהודה ורבי יוסי האם יש שיעור הנצרך להימנות על השנה, לרבי יהודה אין שוחטין את הפסח על היחיד, ורבי יוסי מתיר. ומבואר שם בברייתא שלדעת רבי יוסי יחיד שיכול לאכול לבדו את כל השנה שוחטין עליו, ואילו עשרה שאינם יכולין לאכלו אין שוחטין עליו. והיינו שהדין אינו מצריך מנין מסוים של אנשים, אלא שמנין המנויים עליו, יהיה מעותד לאכול את כל השנה מבלי להותיר ממנו.

בת"י נראה שסבור שיש צורך במנין מסוים:

**וְאִין זְעִירִין אִינְשֵׁי בֵּיתָא מְמַנִּין עֶשְׂרָא בְּמִיסַת לְמִיכּוּל אִימְרָא,
וְיִסְבּ הוּא וְשׁוּיבְבֵיהּ דְּקָרִיב לְבֵיתֵיהּ בְּסִכּוּם נַפְשָׁתָא, גְּבַר לְפּוּם
מִיִּסְבּ מִיבְלִיָּה תִּיבְסוּן יַת אִימְרָא:**

[ואם מועטים אנשי הבית ממנין עשרה כמנין לאכול שה, ויקח הוא ושכנו הקרוב לביתו במספר נפשות, איש לפי ישיבת אכילתו תשחטו את השנה].

נראה בדבריו שיש צורך בעשרה מנויים על כל קרבן, ואף אם יהיה יחיד שיוכל לאכל השנה לבדו לא יועיל.

אכן שיעור זה של עשרה מוזכר כבר בגמ' בפסחים (סד:): והתבאר שם שכך היה המציאות המקובלת להימנות עשרה על כל קרבן: "אין לך כל פסח ופסח שלא ממנו עליו יותר מעשרה בני אדם". אמנם בגמ' (שם) מבואר שאין זה לעיכובא, ואילו ת"י הכניס זאת בדברי הפסוק

‘ואם ימעט הבית מהיות משה’ - שימעט מעשרה, ומשמע שהוא לעיכובא¹⁰.

בתוס’ השלם (אות ז) דייק כדברי התרגום יונתן מריבוי היו“ד במילה ‘ימעט’, שהיה צריך להיאמר: ‘ואם מעט הבית משה’, הוספת היו“ד באה ללמדנו שצריך עשרה מנויים על כל שה ושה.

וְהָיָה לָכֶם לְמִשְׁמֶרֶת • מדוע פסח מצרים הוצרך לביקור של ד’ ימים?

(שמות יב, ז) וְהָיָה לָכֶם לְמִשְׁמֶרֶת עַד אַרְבַּעַת עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַזֶּה וְשַׁחֲטוּ אֹתוֹ כָּל קָהָל עֵדֶת יִשְׂרָאֵל בֵּין הָעֲרָבִים:

לשם מה היה צריך קרבן הפסח למשמרת ארבעה ימים? האם לבדוק שאין בו מום? הלא בקרבנות אחרים לא מצאנו שצריכים ביקור ממום ארבעה ימים?

ובפרט שדין זה שהפסח צריך ביקור של ד’ ימים נהג רק בפסח מצרים ולא בפסח דורות, ומהו הטעם שהוצרכו בני“ במצרים לבקר את הפסח במשך ארבעה ימים?

ברש“י מביא את דברי רבי מתיא בן חרש שהובאו במכילתא שביקש ה’ להוציא את בני ישראל ממצרים והיו צריכים לכך איזה זכות ונאמר בפסוק ‘ואת ערום ועריה’ שהיו ערומים מן המצוות ולא נמצא להם כל זכות, לפיכך הביא להם ה’ את מצוות פסח ומצוות מילה שיתעסקו בהם. ולכן הוצרכו לבקר את הפסח כדי שיתעסקו במצוות ותעמוד להם זכות זו להיגאל.

בת“י מבואר טעם אחר:

10. יש שרצו ליישב שהיות ובגמ’ מתבאר שיעור הרגילות שעשרה אוכלים שה, נקט ת“י אופן הרגיל שפחותים מעשרה לא יוכלו לאכלו.

וַיְהִי לְבוֹן קָטִיר וְנָטִיר עַד אֲרָבִיסָר יוֹמָא לִירְחָא הַדִּין, דְּתַנְדְּעוֹן
 דְּלִיתִיכוֹן מִסְתַּפִּין מִמְצָרַי דְּחַמְיִין יְתִיָּה. וַיִּכְסוּן יְתִיָּה כְּהִילְכַתָּא
 בְּל קַהֲל בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל בֵּינֵי שְׂמִשְׁתָּא:

[ויהיה לכם קשור ושמור עד ארבעה עשר יום לחדש הזה. שתדעו שאינכם יראים מהמצרים
 אשר דואים אותו, וישחטו אותו בהלכתו כל קהל עדת בני ישראל בין השמשות].

הרי לנו שטעם הדבר הוא כדי ליטוע בקרב בני ישראל עצמם חוסן וביטחון בשמירת המצוות. לחזק בקרבם את האמונה בה' ושאל להם לירא מהמצרים. דבר זה בא לידי ביטוי בקשירת אלוקי המצרים לרעעי המטה במשך ד' ימים אל מול עיניהם של המצרים שהיו נכנסים ויוצאים כדי לחזק בקרב בני ישראל את האמונה והבטחון בה'.

וזה גם ענין זריקת הדם על המשקוף והמזוזות **מבחוץ** (כדלהלן לשיטת ת"י), כדי שיעשו זאת בני' לעיני המצרים ולא יפחדו מהם.

מקור לכך מצאנו בחז"ל:

והיה לכם למשמרת - ומפני מה הקדים לקיחתו של פסח לשחיטתו
 ד' ימים, לפי שהיו ישראל שטופים בע"ז במצרים, וע"ז שקולה
 כנגד כל המצוות וכו', אמר להם משכו ידיכם והדבקו במצוות¹¹.
 אמרו לו ישראל למשה רבנו, הן נזבח את תועבת מצרים לעינינו
 ולא יסקלונו? אמר להם מן הנס שהוא עושה לכם במשיכתו אתם
 יודעים מה בשחיטתו (מכילתא יב, ו)

11. ולהאמור הדבקות במצוות לא נעשתה בכדי להוסיף זכויות כפירוש רש"י, אלא כדי להשריש בעם ישראל שאל להם לירא מהמצרים. אך אין לכך הוכחה מחלק זה של המכילתא אלא מן החלק הבא.

וְלָקְחוּ מִן הַדָּם וְנָתְנוּ עַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת וְעַל הַמִּשְׁקוּף • הדם על המשקוף הוא אות לבני ישראל? למצרים? או למשחית?

(שמות יב, ז) וְלָקְחוּ מִן הַדָּם וְנָתְנוּ עַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת וְעַל הַמִּשְׁקוּף עַל הַבְּתִיִּים אֲשֶׁר יֹאכְלוּ אֹתוֹ בָּהֶם:

נתינת הדמים על המשקוף היתה כלפי פנים או כלפי חוץ?

שאלה עקרונית זו נשאלת בחז"ל (מכילתא מובא להלן) ויש עליה תשובות לכל צד התלויות בטעם נתינת הדם, יש מ"ד שהדם ניתן מבפנים כי דורש "והיה הדם לכם לאות" (פסוק יג) - לכם לאות ולא לאחרים לאות, כלומר שהאות נועדה לחזק פנימה את יושבי הבית ולכך עשו סימן לכך שעשו את המצוה, ולא בשביל שיראו אחרים. ויש מ"ד שהדם ניתן מבחוץ מפני פרסום הנס, ולהראות שאין מפחדים מהמצרים¹². טעם נוסף לנתינת הדם מבחוץ, כתב האב"ע כדי שיהיה סימן למשחית שיראנו ולא יכנס. והסימן הוא שהדם מרוח בצורת האות ח והוא אות חיים (חזקוני)¹³.

רש"י (בפסוק יג) הביא את דעת ר' ישמעאל שהדם ניתן רק מבפנים. ואילו ת"י סבור שהדם ניתן מבחוץ:

וְיִסְבּוּן מִן דָּמָא וְיִתְּנוּן עַל תְּרִין סִפְיִיא, וְעִילוּי מִסְקוּפָא עֲלָאָה
מִלְּבַד, עַל בְּתִיא דִּי יִכְלוּן יִתִּיה וְדָמָא בְּהוּן:

[ויקחו מן הדם ויתנו על שני המזוזות ועל המשקוף העליון מבחוץ, על הבתים אשר יאכלו
אותו ושישנו בהם].

12. ראה באב"ע שהתקשה, אם נתינת הדם היתה כדי שיראו המצרים, מדוע הדם ניתן על פתח הבית ולא על פתח החצר מבחוץ?.

13. ועיין בזוה"ק שמרחו את הדם בצורת שם הוי"ה, ועיין במהרי"ל דיסקין שביאר הכיצד השאירו בני"ש שם שמים במצרים ויצאו משם.

ת"י בחר לתרגם כשיטת ר' יצחק שהובאה במכילתא: (וכ"ה גם בת"י לפסוק כב. ובניגוד לרש"י)

ונתנו על שתי המוזוזות ועל המשקוף - מבפנים אתה אומר, מבפנים או אינו אלא מבחוץ ת"ל "וראיתי את הדם" הנראה לי ולא הנראה לאחרים דברי ר' ישמעאל. ר' נתן אומר מבפנים, אתה אומר מבפנים או אינו אלא מבחוץ, ת"ל והיה הדם לכם לאות ולא לאחרים לאות, ר' יצחק אומר לעולם מבחוץ כדי שיהיו המצרים רואים ומיעיהן מתחתכים. (מכילתא יב, ז)

וּמִצּוֹת עַל מְרָרִים יֹאכְלֶהוּ • מדוע נאמר מרורים בלשון רבים?

(שמות יב, ח) וְאָכְלוּ אֶת הַבֶּשֶׂר בְּלִילָה הַזֶּה צְלִי אֵשׁ
וּמִצּוֹת עַל מְרָרִים יֹאכְלֶהוּ:

מדוע נאמר 'מרורים' בלשון רבים, הלא בשונה ממצה במרור המצוה היא לאכול מרור אחד?

בגמ' (פסחים ט). למדים מכך שישנם כמה סוגי מרור ולא רק סוג אחד, מנין הסוגים נלמד ממצה שכשם שמצה נעשית מחמשה מינים של דגן, כך המרור יש חמשה ירקות שיוצאים בהם ידי חובת מרור, והם מזוכרים במשנה.

בת"י ישנו דבר מענין:

וַיִּכְלֹזֶן יֵת בִּישְׂדָּא בְּלִילְיָא הַדִּין דְּחַמִּיסָד בְּנִיסָן עַד פְּלַגוּתִיה
דְּלִילְיָא טָוִי נוֹר וּפְטִיד עַל תְּמִכָּא וְעוּלְשִׁין יִכְלֹזְנִיה:

[ויאכלו את הבשר בלילה הזה בחמשה עשר בניסן עד חצות הלילה, צלי אש ומצה על תמכא ועולשין יאכלוהו].

ת"י מתרגם מרורים - תמכא ועולשין, כלומר שמזכיר רק שני מינים מתוך החמשה המוזכרים במשנה. וצ"ב מדוע בחר לתרגם רק שני מינים? ולא אחד מהם או כולם? ובפרט שבמקום הנוסף שבו מוזכר מרור בתורה - בפסח שני, תרגם יונתן מרור סתם ולא ביאר מהו?.

ונראה שת"י דייק את לשון הרבים שנאמרה בפסוק להשמיענו שישנם רק שני מינים שיוצאים בהם יד"ח, ואלו הם המינים שמנה אותם.

וסברא זו מצאנו בהו"א של הגמ' בפסחים (לט): "א"ל רבה בר רב חנין לאב"י אימא מרור חד, מרורים כתיב. ואימא מרורים תרי, דומיא דמצה מה מצה מינין הרבה אף מרור מינין הרבה".

הרי שהיה לגמ' הו"א שמלשון הרבים 'מרורים' מדוייק שישנם רק שני סוגי מרור ויתכן שת"י סבור כהו"א זו ולא סבר את ההקש למצה¹⁴.

וְאֶכְלֶתֶם אֹתוֹ בַּחֲפִזּוֹן • מדוע הפסח נאכל בצורה זו?

(שמות יב, יא) וְכָכָה תֹאכְלוּ אֹתוֹ מִתְּנִיכֶם חֲגָרִים נֹעֲלִיכֶם בְּרַגְלֵיכֶם וּמִקְלֵכֶם בְּיַדְכֶם וְאֶכְלֶתֶם אֹתוֹ בַּחֲפִזּוֹן פֶּסַח הוּא לַיּוֹ:

מהו חיפזון זה? מה שיעורו ומה הטעם שנצטוונו לאכול את הפסח בצורה זו?

בגמ' (ברכות ט.) נחלקו לזכר איזה חיפזון הפסח נאכל בחיפזון, האם זכר לחיפזון של מצרים - שדחקו בבני ישראל לצאת תיכף בלילה¹⁵, או זכר לחיפזון של ישראל שלא שמעו בקול המצרים עד בוקר, ובבוקר נחפזו לצאת ממצרים עד שלא הספיק בצקם להחמיץ ונאפה בדרך מחום השמש. ונפקא מינה לדינא בין שיטות אלו עד מתי יש לסיים את אכילת קרבן פסח, למ"ד חיפזון של מצרים צריכים לסיים את קרבן הפסח לפני חצות הלילה, כמו שנחפזו

14. ת"י לכאן חולק בנקודה נוספת, הדנה סדר המרורים המוזכרים במשנה הוא כמנין חשיבותם, והחשוב שבהם הוא החזרת ולאחריה התמכא, חרחבינא ועולשין ומרור. ונמצא שלהו"א של הגמ' שמרורין תרי היינו ב' הראשונים, ודלא כת"י שבחר את תמכא ועולשין.

15. וכמובא בת"י שמות יב, לא, לג. תאור בכייתו של פרעה שיצאו ישראל ממצרים, וסירוב משה לצאת בלילה כגנבים.

מצרים להוציא את בני ישראל מתוכם. ואילו למד חיפזון של ישראל אפשר לאכול את קרבן הפסח עד עלות השחר כמו שאז - רק ביום נחפזו בני ישראל לצאת.

בת"י נראה שיטה חדשה:

**וּבָדָא הִלְכָתָא תִּיבְלוֹן יְתִיָּה בְּזִמְנָא דָּא וְלֹא לְדִרְיָא, חֲדָצִיבֹון
יְהוֹן מְזִרְזִין מְסִנִּיבֹון בְּרִיגְלִיבֹון וְחוּטְרִיבֹון בִּידִיבֹון, וְתִיבְלוֹן יְתִיָּה
בְּבְהִילוֹ דְשִׁכִּינַת מְאֲרֵי עֲלִמָּא, מְטוּל דְחִיּוּסָא מִן קָדָם יִי לְבֹון הוּא:**

[ובזאת ההלכה תאכלו אותו בזמן הזה ולא לדורות מתניכם יהיו חגורים, נעליכם ברגליכם ומקלכם בידכם, ואכלתם אותו בחיפזון של שכינת רבון העולם, משום שרחמים מאת ה' לכם הוא]

מבואר שיש לאכול את קרבן הפסח בחיפזון של השכינה, ויש לידע איזה חיפזון היה לשכינה במצרים? והאם יש נפקא מינה לדינא משיטה זו.

והנה בכלי יקר כאן כותב:

*"דבר אחר לפי שמפני הצלת ישראל יצא ה' ממקומו אל ארץ טומאה,
והיתה השכינה ממהרת לצאת, על כן הוצרכו גם ישראל לילך בחפזה
אחרי ה'".*

למדנו מדבריו שחיפזון השכינה הוא מה שבליל שימורים בחצות הלילה בזמן מכת בכורות, נחפזה השכינה לצאת מארץ הטומאה והגילולים, ולפי"ז נמצא שאף לדעת ת"י יש לאכול את קרבן הפסח עד חצות, כי כך נחפזה השכינה.

וכך מפורש בת"י: (פסוק ח) "וַיִּיכְלוּן יְת בִּישְׂרָא בְּלִילְיָא הַדִּין דְחַמִּיסַר בְּנִיסִין עַד פְּלִגּוּתִיָּה דְלִילְיָא" - ויאכלו את הבשר בלילה הזה של חמשה עשר בניסן, עד חצות הלילה.

כדברי ת"י מבואר אף במכילתא:

ואכלתם אותו בחפזון - זה חפזון שכינה, (מס' דפסחא ז).

וְהִפִּיתִי כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם • מי בפועל הכה את בכורי

מצרים ה' או מלאך משחית?

**(שמות יב, יב) וְעִבְרַתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֶּה וְהִפִּיתִי
כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאָדָם וְעַד בְּהֵמָה וּבְכָל אֱלֹהֵי
מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שִׁפְטִים אֲנִי יְיָ:**

מיהו הנוגף את מצרים ה' או מלאך משחית? מפסוק זה¹⁶, משמע שה' יעבור בכבודו ובעצמו ויכה את הבכורות. מאידך להלן (יב, כג) "ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגף" משמע ששישנו משחית הנוגף במצרים?

עוד צ"ב דבגוף הפסוק להלן ישנם ב' משמעויות סותרות: "ועבר יי' לנגף את מצרים ויראה את הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות ופסח יי' על הפתח ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגף: בתחילת הפסוק משמע שה' בכבודו ובעצמו עובר לנגוף את מצרים ובסוף הפסוק משמע שישנו משחית הנוגף?

בדעת זקנים הקשה כע"ז מהנאמר בהגדה של פסח: "ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך", משמע שה' נגף את מצרים בעצמו. וא"כ מיהו המשחית האמור בפסוק? ותירץ שהנאמר בהגה 'אני ולא מלאך' פירושו שלא יילך המלאך לבדו, אלא אני בכבודי וגם המלאך. וכן כתב החזקוני כאן: "היינו שלא ישלח מלאך במקומו אלא הוא בעצמו בכבודו ירד למצרים ועמו מלאכי משחית להשחיתם.

וכך גם מבואר בת"י שהקב"ה לא ירד לבדו אלא עם מלאכי החבלה:

**וְאֶתְגַּלִּי בְּאֶרְעָא דְּמִצְרַיִם בְּשִׁכְנֵינָא יְקָרֵי בְּלִילָא הַדִּין וְעַמִּי תִשְׁעִין
אֶלְפִין דְּבִזוּן מְלָאכִין מְחַבְּלִין, וְאֶקְטוּל כָּל בּוֹכְרָא בְּאֶרְעָא דְּמִצְרַיִם,
מֵאַנְשָׂא וְעַד בְּעִידָא...**

[ואתגלה בארץ מצרים בשכינת כבודי בלילה הזה, ועמי תשעים אלפי רכבות מלאכי חבלה,

16. כך גם משמע לעיל (שמות יא, ד) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה כֹּה אָמַר יְיָ כִּחְצוֹת הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרַיִם:

ואהרוג כל בכור בארץ מצרים מאדם ועד בהמה...

מדבריהם עולה שהקב"ה לא ירד לבדו אלא עם תשעים רבוא מלאכי חבלה וכמש"כ הדעת זקנים והחזקוני שזהו 'אני ולא מלאך', שכאן הקב"ה הלך עם המלאך המשחית ולא כרגילות שהמשחית הולך לבדו. (וכ"ה במקצת נוסחאות של הגש"פ של בני ספרד)

אכן לא נתבאר מה עשה הקב"ה, ומה עשה המלאך, - מי בפועל השחית?

ביאור נפלא מתבאר באור החיים (לעיל יא, ד-ה) שה' עבר במצרים בכבודו ובעצמו משום שאין המלאך יכול להבחין הבחנה גדולה מיהו הנוצר מטיפה ראשונה של אדם שיקרא גם כן בכור, הגם שהוא שני או שלישי לבטן¹⁷. אך מכיון שהקב"ה פועל בידיו רק את פעולת הטוב ופעולת הרע יתן למשרתיו, לכן את פעולת ההשחית לא עשה ה' בעצמו אלא על ידי שליח, וה' הודיע למשחית מיהו הבכור אשר ישחיתנו¹⁸.

**וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים • איזה שפטים נעשו
באלהי מצרים?**

**(שמות יב, יב) וְעַבְדְּתִי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֶּה וְהַפִּיתִי
כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאָדָם וְעַד בְּהֵמָה וּבְכָל אֱלֹהֵי
מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי יְיָ**

איזה שפטים נעשו באלהי מצרים? לא מצאנו בתורה שום פירוט על כך!

בת"י מתבאר הדבר:

17. ראה שם טעם נוסף לירידת ה' בעצמו - לחיבת הבנים שיוציאם הוא בכבודו ובעצמו ממצרים. ובחזקוני טעם נוסף שהיאל ופרעה אינו שומע בקול משה - השליח, ירד ה' - המשלח בעצמו.

18. ודייק מהנאמר (שמות יא, ד) "כֹּה אָמַר יְיָ פְחָצֵת הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְתוֹךְ מִצְרַיִם. וּמֵת כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" ולא נאמר 'והרגתי כל בכור' עיי"ש.

וּאֲתַגְלִי בְּאַרְעָא דְּמִצְרַיִם בְּשִׁכְנֵת יְקָרִי בְּלִילִיא הַדִּין וְעַמִּי תִשְׁעִין
 אֲלִפִּין דְּבִזוּן מְלָאכִין מְחַבְּלִין, וְאֶקְטוּל כָּל בּוֹכְדָא בְּאַרְעָא דְּמִצְרַיִם,
 מְאַנְשָׂא וְעַד בְּעִירָא, וּבְכָל טַעוּת מִצְרָאִי אֶעֱבִיד אַרְבַּע דִּינִין,
 טַעוּת מִתְּכָא מִתְּרַבְּכִין, טַעוּת אֲבָנָא מִתְּגַדְּעִין, טַעוּת פְּחָדָא
 מִתְּעַבְּדִין בְּקִיקוּן, טַעוּת אָעָא מִתְּעַבְּדִין קָטִים, דִּינְדְּעוּן מִצְרָאִי
 אָרוּם אָנָּא יְיָ:

[ואתגלה בארץ מצרים בשכינת כבודי בלילה הזה, ועמי תשעים אלפי רכבות מלאכי חבלה,
 ואהרוג כל בכור בארץ מצרים מאדם ועד בהמה, ובכל אלהי מצרים אעשה ארבעה דינים:
 אלהי מתכת – נמסין. אלהי אבן – נשברים. אלהי חרס נעשים ביקועים. ואלהי עץ – נעשים
 אפר. שידעו מצרים כי אני ה'.]

ת"י מבאר בפירוט מה נעשה לאלהי מצרים, ארבעה דינים - כל חומר לסוגו התכלה ואבד,
 עד שלא נותרו אלילי חומר במצרים לאחר מכת בכורות.

מקור לת"י מצינו במכילתא שמקצתה הובאה ברש"י:

ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים - שפטים משוגים זה מזה, של
 אבן היתה נמסה, ושל עץ היתה נרקבת, ושל מתכת נעשת חרדה...
 וי"א של אבן נרקבת, ושל עץ נמסת... (מכילתא יב, יב)

בעל צפון העבודה זרה היחידה שלא נעשו בה שפטים, מדוע?

אלא שהיה עבודה זרה אחת שלא לקתה, ושמה היה 'בעל צפון', וכך נראה ממה שביום
 השלישי ליציאתם ממצרים, לאחר שהחלו לצעוד לכיון ארץ ישראל בדרך הארוכה, (מהסיבה
 שתוארה לעיל "שהקב"ה חישב את הקץ" עיי"ש) ציווה ה' את משה לחזור בחזרה לכיון מצרים
 ולחנות לפני אליל זה שנקרא 'בעל צפון': "דְּבַר אֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁבוּ וַיִּחַנוּ לִפְנֵי פִי הַחִירָת
 בֵּין מִגְדַל וּבֵין הַיָּם לִפְנֵי בַעַל צָפֹן נִכְחוּ תַחְנוּנוּ עַל הַיָּם" הרי שאליל זה נותר קיים גם לאחר
 השפטים שנעשו באלהי מצרים בזמן מכת בכורות.

תרגום יונתן על פסוק זה מבאר כיצד היה נראה אליל זה? ומדוע הוא היחיד שנותר קיים?

וכך כותב תרגום יונתן: "בעל צפון נברא בידי שמים והיה שני סלעים גבוהים מרובעים כעין בני אדם זכר ונקבה והיה כמין עיניים פתוחות להם, והוא היחידי שנשאר קיים מכל אלהי מצרים כדי שיטעו המצריים ויחשבו שמכיון שבעל צפון הוא האליל המובחר ביותר, לכן לא לקה כשאר האלילים, ומכח זה יבואו לרדוף אחר בני ישראל ויפגשו אותם חונים שם לפני בעל צפון". (ת"י שמות יד, ב)

וכך אכן קרה כפי שמתואר בתורה שכאשר שמע פרעה באמצעות שרי המלחמה ששלח עם בני ישראל, שבני ישראל חזרו לאחוריהם לכיוון מצרים וחנו לפני בעל צפון הסיק מכך פרעה שבעל צפון - 'שופט המדבר' סגר עליהם את האפשרות לצאת מהמדבר, וכך אמר: **"וְאָמַר פְּרַעֲהַ לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל נְבֻכִים הֵם בְּאַרְץ סֹגֵר עֲלֵיהֶם הַמְדַבֵּר".**

תרגום יונתן מפרש פסוק זה שפרעה אמר לדתן ואבירם שהם 'בני ישראל' שנותרו במצרים, (והצטרפו לבני ישראל רק לאחר מכן כשנבקע הים): "מיטרפים הם עם בני ישראל בארץ, סגר עליהם האליל צפון שופט המדבר".

וכך נאמר במכילתא: "ופרעה הקריב - כיון שראה פרעה שישראל חונים על הים, אמר בעל צפון הסכים על גזרתי, אני חשבתי לאבדם במים ובעל צפון הסכים על גזרתי לאבדם במים, התחיל מזבח ומקטר ומנסך ומשתחוה לע"ז שלו, לכך נאמר ופרעה הקריב - לזבח ולקטר. (מכילתא)

טעות זה גרמה להיפוך לבבו של פרעה והחל לרדוף אחר בני ישראל והשיג אותם חונים לפני בעל צפון.

בת"י בפרשתנו מבואר שכבר בעת שעמדו משה ואהרן לפני פרעה אמר להם כי רואה הוא שבעל צפון יעמוד כנגדם, וכך מתרגם את מאמר פרעה (שמות י, י) "ראו כי רעה נגד פניכם". "כי למוקש רע הוא לכם מקום חנייתכם, רע הוא לכם למול פניכם, בדרככם שתהלכו, עד זמן שתגיעו לבית מקום חנייתכם". ובלקח טוב והשכל טוב פירשוהו שפרעה דיבר על בעל צפון העומד נגד פניהם של ישראל ואינו מניחם.

וְהָיָה הַדָּם לְכֶם לְאֵת עַל הַבְּתִים • איזה דם לקחו בני

ישראל ונתנו על המשקוף?

(שמות יב, יג) וְהָיָה הַדָּם לְכֶם לְאֵת עַל הַבְּתִים אֲשֶׁר אַתֶּם שָׂם וּרְאִיתִי אֶת הַדָּם וּפְסַחְתִּי עֲלֵיכֶם וְלֹא יְהִי בְכֶם נֶגֶף לְמִשְׁחִית בְּהַכְתִּי בָאָרֶץ מִצְרַיִם:

איזה דם נצטוו בני ישראל לקחת, דם קרבן הפסח, או דם מילה, או על שניהם? במפרשים נראה בפשיטות שמדובר על דם פסח אותו נתנו על המשקוף לסימן.

אולם בת"י מבואר פירוש חדש:

וְיִהְיֶה דָם נִכְסֵת פְּסָחָא וְגִזְדַת מְהוּלְתָא מְעַרְב לְכוּן לְמַעְבַּד מִנִּיה אֵת עַל בְּתֵינָא דְאַתְוֹן שְׂדִין תַּמּוֹן, וְאַחֲמִי יַת זְכוּת דְמָא וְאַיְחוּס עַלִּיכוּן וְלֹא יִשְׁלוּט בְכוּן מְלֶאךָ מוֹתָא דְאַתְנִיחַב לִיָּה דְשׁוֹתָא לְמַחְבְּלָא בְּמִקְטְלֵי בְּאַרְעָא דְמִצְרַיִם:

[ויהיה דם נכסות הפסח והמילה מעורב לכם לעשות ממנו אות על הבתים אשר אתם חוננים שם, ואראת את זכות הדם ואחוס עליכם ולא ישלוט בככם מלאך המות שניתן לו רשות לחבל, בהכתי בארץ מצרים]

ומבואר שבני ישראל עירבו את דם המילה עם דם הפסח, ואז מרחו אותו לסימן על פתחי הבתים, שהרי בני ישראל מלו את עצמם באותו הלילה כדי שלא יהיו ערלים ויוכלו לאכול את קרבן הפסח כמובא במדרש (שמו"ד יט, ו).

וכך מובא בפרקי דרבי אליעזר:

וביום שיצאו ישראל ממצרים נמולו כל העם מקטון ועד גדול, שנאמר 'כי מולים היו'. והיו ישראל לוקחים דם ברית מילה ונותנין על משקוף בתיהם, דם ברית מילה ודם פסח. (פדר"א כט)

מִשְׁכוּ וקָחוּ ♦ יש כאן כפילות? או שהמשיכה מרמזת על ענין נוסף?

**(שמות יב, כא) וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְכָל זַקְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר
אֲלֵהֶם מִשְׁכוּ וקָחוּ לָכֶם צֹאן לְמִשְׁפַּחְתֵּיכֶם וְשַׁחֲטוּ הַפֶּסַח:**

מה משמעות הלשון הכפולה משכו וקחו? לכאורה או משכו, או קחו, ואם קחו
למה משכו?

**וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְכָל סְבֵי יִשְׂרָאֵל וַאֲמַר לְהוֹן, נְגִידוֹ וְדִיכוֹן מִטְעוֹת
מוֹצְרָאֵי וְסִבּוֹ לְכוֹן מִן בְּנֵי עֲנָא לְיִיחוּסִיכוֹן, וְכוּסוֹ אִימַר פֶּסַחֵא:**

[וקרא משה לכל זקני ישראל ואמר להם, משכו ידיכם מתועבת מצרים, וקחו לכם מן הצאן
למשפחותיכם, ושחטו כבש הפסח].

כמובא במפרשים¹⁹ הכוונה של המצוות שנצטוו בפסח מצרים (משיכת הכבש ושחיתו ונתנית
הדם מבחוץ) כדי שיסורו בני"י בפומבי ובמסירות נפש, מע"ז של מצרים, וישחטוהו לעיניהם
לקרבן פסח, מבלי חשש שיסקלום. הרי יש כאן סור מרע - משיכת הידים מע"ז, ועשה טוב
- קדוש ה' ברבים.

וכך הוא נדרש בחז"ל:

*משכו וקחו - ר' יוסי הגלילי אמר, משכו ידיכם מע"ז והדבקו במצה.
(מכילתא הובא ברש"י לעיל פסוק ו, וע"ע במכילתא שהובאה לעיל פסוק ז)*

*משכו וקחו - ר' חמא בריה דרבי אחא דיפו... שיהא כל אחד מכם
מושך אלוהות של מצרים ושוחטו לפניו, ודַרְגֵּשׁ לִיָּה ימלל²⁰. (פסיקתא
רבתי טו, כג)*

19. עיין בחזקוני פרק יב, מפסוק ג ועד יא, שמבאר בדרך זו כמה מהציוויים של קרבן פסח.
20. ר"ל מי מהמצרים שירגיש ובשרו עליו יכאב - ידבר. כלומר נראה אם יוכל המרגיש כאב לעמוד נגדם ולצאת לריב על
זה. (ביאור הגרא"ז שם)

עַד בְּכוֹר הַשְּׁבִי אֲשֶׁר בְּבֵית הַבּוֹר • מִיְהוּ בְכוֹר הַשְּׁבִי
ומדוע נענש? ומה התחדש בבכור השבי יתר על בכור השפחה שנאמר
לעיל?

**(שמות יב, כט) וַיְהִי בַחֲצֵי הַלַּיְלָה וַיָּבִי הַפֶּה כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ
מִצְרַיִם מִבְּכֹר פְּרֻעָה הַיֹּשֵׁב עַל כֶּסֶאֱוֹ עַד בְּכוֹר הַשְּׁבִי אֲשֶׁר
בְּבֵית הַבּוֹר וְכָל בְּכוֹר בְּהֵמָה:**

מבכור פרעה ועד בכור השבי... בבית הבור. האם זו השוואה שוות ערך, או השוואה של ניגוד ערכים - החל מבכור פרעה וכלה בבכור השבי?

וְהָיָה בַּפְּלִגּוֹת לַיְלָיָה דְחִמְיֹסָד וּמִימְדָא דִּי קִטְל כָּל בּוֹכְרָא בְּאֶרְעָא
דְּמִצְרַיִם, מִבִּיד בּוֹכְרָא דְפְרֻעָה דְעֵתִיד לְמִיתָב עַל כּוֹרְסֵי מַלְכוּתֵיהָ.
עַד בּוֹכְרֵיִיא בְּנֵי מַלְכֵיִיא דְאַשְׁתְּבִין וְאִינֹן בִּי גּוֹבָא מִתְּמִשְׁפְּנִין בִּיד
פְּרֻעָה וְעַל דְּהוּוּ חֲדָן בְּשַׁעֲבּוּדְהוֹן דְּיִשְׂרָאֵל לְקוּ אֹף הִינֹן וְכָל
בּוֹכְרֵי בְעֵידָא מִתּוּ דְּמִצְרַאִי פְּלַחִין לְהוֹן:

[והיה בחצות הלילה של חמישה עשר, ודבר ה' הרג כל בכור בארץ מצרים, מִבְּכוֹר פְּרֻעָה
שעתיד לישב על כסא מלכותו, ועד בכורי בני המלכים שנשבו והם בכור ממושכנים ביד
פרעה. ועל שהיו שמחים בשעבודם של ישראל לקו אף הם. וכל בכור בהמה מתו, שמצרים
עובדים אותם].

להבנת התשובה יש להקדים שהנה כבר לעיל נאמר למשה ענין זה בנוסח אחר: "מבכור
פרעה ועד בכור השפחה אשר אחר הריחים" (יא, ה) ושם הכוונה שמכת בכורות תפגע החל
מרם הדרגה - בנו של פרעה, ועד נחות הדרגה - בכור השפחה השפל. החזרה שוב על ענין
זה כאן בנוסח שונה, מגלה עוד פן במכת בכורות: שהיה פרעה שובה את יורשי העצר, בני
מלכי המדינות המשועבדות לו, למשכון אצלו, וכולא אותם בבור לערבות. ובפסוק זה נאמר
שאף הם לקו במכת בכורות משום שהיו שמחים בשעבודם של ישראל.

כלומר ההשוואה של פסוק זה אינה שוות ערך, אלא באה לומר שהמכה הכתה את אויבי
ישראל שבמצרים, החל מבכור פרעה המצרי, וכלה בבכור השבי שלמרותו היותו בן לאומה

אחרת אף הוא מת במכה זו, משום ששמח בשעבודם של ישראל.

ומשום כך יש בפסוק זה תוספת חידוש על ההשוואה של הפסוק לעיל ששם נאמר שמתו כל בכורי המצרים החל מרם הדרגה - יורש העצר המצרי, וכלה בשפל הדרגה - בן השפחה המצרית. וכאן נוסף שמתו אף בני אומה אחרת.

מנהג המלכים לשבות את בני המלכים שתחתיהם, הובא כבר בנביא (לפירוש רש"י):

"וַיֹּאמֶר אַחֲאָב בְּמִי וַיֹּאמֶר כֹּה אָמַר יְיָ בְּנַעֲרֵי שָׂרֵי הַמְּדִינֹת וַיֹּאמֶר מִי יֵאָסֵד הַמְּלֻחָמָה וַיֹּאמֶר אָתָּה: וּבְרַש"י בִּיאָר: בְּנַעֲרֵי שְׂרֵי הַמְּדִינֹת - הֵם בְּנֵי הַתְּעוּבוֹת, שֶׁהֵיוּ כָל הַשְּׂרִים שֶׁל שְׂאֵר הָאוּמוֹת נוֹתְנִים בְּנֵיהֶם תַּחַת יָדוֹ, עֲרָבִים שֶׁלֹּא יִמְרְדוּ בּוֹ: (מַלְכִים א כ, יג)

ובמכילתא מצינו שבכורי השבי לקו משום ששמחו בשעבודם של ישראל:

עַד בְּכֹר הַשְּׂבִי - וְכִי שְׂבוּיִים מֵה חֲטָאוּ? לְלַמֵּד שֶׁכָּל גְּזֵרוֹת שֶׁהִיא פֶּרַעַה גּוֹזֵר עַל יִשְׂרָאֵל, הֵיוּ הַשְּׂבוּיִין שֶׁמַּחִין בָּהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר שֶׁמַּח לֵאמֹר לֹא יִנְקָה (מִשְׁלֵי טז). וְכֹתִיב בְּנֶפֶל אוֹיְבֶךָ אֵל תִּשְׁמַח (שֵׁם כד)²¹.

וַיִּקְרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן • כִּיצַד קִרְא פֶּרַעַה לְמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן?

(שְׂמוֹת יב, לא) וַיִּקְרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן לֵילָה וַיֹּאמֶר קוּמוּ וְצֵאוּ מִתּוֹךְ עַמִּי גַם אֲתֶם גַּם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּלְכוּ עֲבַדוּ אֶת יְיָ כְּדַבְּרֵכֶם:

הכיצד קרא פרעה למשה? והאם משה בא אל פרעה, הלא אסור היה לו לראות פניו? ואף לא יכול היה לשלוח ע"י שליח, כי בנ"י נצטוו לא לצאת מפתח ביתם עד בוקר?

21. עיי"ש במכילתא שמיישבת את כפילות הפסוקים - בכור השפחה ובכור השבי. ועיין בפירוש המלבי"ם על המכילתא.

רש"י פירש בפסוק זה את האגדה הידועה: "מגיד שהיה מחזר על פתחי העיר וצועק היכן משה שרוי, היכן אהרן שרוי". כלומר שפרעה חיזר אחרי משה ואהרן.

בת"י מבואר לכאורה דרך אחרת:

**וּתְחֹזֵם אֶרְעָא דְּמִצְרַיִם מִהַלְךְ אַרְבַּע מָאָה פְּדָסֵי הָוּת, וְאַרְעָא
דְּגוֹשָׁן דְּתַמְן מִשֶּׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְיַעוֹת אֶרְעָא דְּמִצְרַיִם הָוּת,
וּפְלִטְדִין דְּבֵית מַלְכוּתָא דְּפְרַעָה בְּרִישׁ אֶרְעָא דְּמִצְרַיִם הָוּת, וְכַד
קָדָא לְמִשֶּׁה וְלֹאֲהֲרֹן בְּלִילֵיא דְּפִסְחָא, אֲשַׁתְּמַע קְלִיהָ עַד אֶרְעָא
דְּגוֹשָׁן, מִתְחַנֵּן הָוּה פְּרַעָה בְּקַל עֲצִיב וְכֵן אָמַר: קוּמוּ פּוּקוּ מִגּוֹ עַמֵּי
אוּף אַתּוֹן אוּף בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְזִילוּ פְּלַחוּ קְדָם יְיָ הֵיכְמָא דְּאַמְדִּתּוֹן:**

[וגבול ארץ מצרים מהלך ארבע מאות פרסה היה²², וארץ גושן אשר שם משה, ובני ישראל, באמצע ארץ מצרים היה. וארמוֹן בית המלכות של פרעה בתחילת ארץ מצרים היה, וכאשר קרא למשה ולאֲהֲרֹן בליל פסח, נשמע קולו עד ארץ גושן. מתחנן היה פרעה בקול עצוב וכך אמר: קומו צאו מתוך עמי גם אתם גם בני ישראל ולכו עבדו לפני ה' היכן שאמרתם].

ת"י מבאר שמשה רבנו אכן לא יצא מביתו, ואף פרעה לא יצא מביתו לחפשו בשלב זה, אלא שנעשה נס לפרעה וצעקתו נשמעה למרחקים עד משה רבנו שהיה בארץ גושן²³. פירוש זה הוא לכאֹו' דלא כרש"י אולם יתכן שת"י אינו חולק על אגדה זו וכמו שכתב בפסוק הבא (ג) שמשה סירב להיענות לקריאתו של פרעה שנשמעה ממרחקים, ולא יצאו בני מצרים עד שפרעה וכל ועבדיו יצאו לדחוק בבני ישראל לצאת.

עיקרו של תיאור זה נמצא בירושלמי:

22. ידוע שארץ מצרים היתה מרובה באוכלוסין, ובת"י כאן מבואר ששטחה של מצרים זהה לשטחה של ארץ ישראל! (המקור לכך פסחים צד.) והיה מקום לומר ששטח זה הוא רק לאורכה של מצרים אך לרוחבה היתה גדולה יותר. ולפ"ז לא היה נשמע הקול לכל רחבה של מצרים. אכן במדרש אגדה נתפרש שארץ מצרים היתה ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, שכתב כאן שקולו של פרעה נשמע בכל מצרים - שהיא ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה - כשטח א"י ממש... (עיי' בב"מ כא. בתוס' שם)

23. בת"י נראה שהקול נשמע רק עד ארץ גושן, וארץ גושן היתה באמצע ארץ מצרים, כלומר מרחק של מאתים פרסאות. ודלא כהירושלמי (ועוד מדרשים) שהובא להלן שקולו נשמע בכל הארבע מאות פרסה של ארץ מצרים.

קומו צאו מתוך עמי - אמר ר' לוי כשם שניתן כח בקולו של משה,
 כך ניתן כח בקולו של פרעה, והיה קולו מהלך בכל ארץ מצרים מהלך
 ארבעים יום²⁴, ומה היה אומר קומו צאו מתוך מתוך עמי... (ירושלמי
 פסחים פ"ה ה"ה)

סִפְתָּה ♦ האם זה שם מקום או שם שניתן עפ"י המאורע שבו?

(שמות יב, לו) וַיִּסְעוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִדֵּעַמְסֵס סִפְתָּה כְּשֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף רַגְלֵי הַגְּבֻרִים לְבַד מִטָּף:

מה משמעות שם המקום 'ספת' אשר שימש להתכנסות הראשונה של בני ישראל לאחר שיצאו ממצרים? האמנם הוא שם קדום, או שניתן שם זה עתה ע"פ מהותו והמאורע שבו?

וַנְטְלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן פִּילוֹסִין לְסוּבוֹת מֵאָה וְתַלְתֵּין מִיַּלְדֵי, תַּמָּן
 אֵיתְחַפִּיאוּ שְׁבַעַת עֲנְנֵי יְקָדָא, אַרְבַּעָה מֵאַרְבַּע צִיטְרִיהוֹן, וְחַד
 מֵעִלְזִיהוֹן דְּלֹא יִיחֹזַת עֲלֵיהוֹן מִטָּדָא וּבְדָדָא וְלֹא יִתְחַדְכּוֹן בְּשַׁדְבֵי
 שְׁמִשָּׂא וְחַד מְלַדְע לְהוֹן דְּלֹא יִהְנַזְקוֹן לְהוֹן כּוּבְבִין וְלֹא חִיזִין וְעַקְרִבִין,
 וְחַד מְטִייל קוּמִיהוֹן לְאַשְׁוֹאָה עוּמְקִיא וְלְמִימְדַ טוּדִיא לְאַתְקַנָּא
 לְהוֹן בֵּית מְשֻׁדְוִי, וְהִינּוֹן כְּשֵׁית מֵאָה אֶלְפִין גּוּבְרִיא, וּמְטִיילִין עַל
 רִיגְלִיהוֹן וְלֹא רַבְבִין עַל סוּסוֹן בְּד מְטַפְלָא חֲמִשָּׂא לְכָל גְּבֻדָּא:

[ויסעו בני ישראל מפילוסין לסובות מאה ושלושים מיל, שם כיסו עליהם שבעה ענני כבוד,

24. כלומר הקול היה נשמע למרחק ארבעים יום - כל מצרים, אך לצורך שמיעת משה די היה במרחק עשרים יום שהם מאתיים פרסאות (מהלך אדם בינוני הוא עשר פרסאות ביום כדאיתא בפסחים צג:). נראה שאין כוונת הירושלמי לומר ששמה היה במרחק ארבעים יום כי אין זה מסתדר בחשבון הזמנים שמשה דיבר עם פרעה וחזר לביתו.

ארבעה מארבעה דוחותיהם, ואחד מעליהם שלא ירד עליהם מטר וברד, ולא ישרפו בחום השמש. ואחד מתחתיהם שלא יזיקו להם קוצים ולא נחשים ועקדבים. ואחד הולך לפניהם ליישר עמקים ולהנמיך הרים להכשיר להם מקום חניה. והם כשש מאות אלף גברים הולכים ברגליהם ולא רוכבים על סוסים, מלבד מתינוקות חמשה לכל אחד].

ת"י מצדד בדעה שסֶפֶת אינו שם מקום, אלא ניתן לו שם זה כי שם נכנסו לחסות בצילו של הקב"ה תחת ענני הכבוד. בחז"ל (מכילתא כאן) מצינו מחלוקת האם סֶפֶת הוא על שם המקום או על שם המאורע, כמו כן נחלקו בענין הסוכות אשר ישבו בהם בני ישראל במדבר - האם נקראו ע"ש המקום או ע"ש המאורע, וכתוצאה מכך האם חג הסוכות אותו אנו חוגגים האם שמו הוא שם עצם, או שנקרא כך על שם ענני הכבוד.

וכך איתא במכילתא:

סֶפֶתָה - סוכות ממש היו, דכתיב "ויעקב נסע סוכותה" (בראשית לג, יז). דברי ר' אליעזר. וחכ"א אין סוכות אלא מקום, שנאמר "ויסעו מסוכות ויחנו באיתם" (שמות יג, כ). ומה איתם מקום, אף סוכות מקום. ר' עקיבא אומר אין סוכות אלא ענני כבוד, שנאמר "וברא ה' על כל מכון הר ציון ועל מקראה ענן יומם ועשן ונגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חופה" (ישעי' ד, ה). (מכילתא יב, לז)

מת"י כאן גם מתבאר שלכל אחד היה חמשה ילדים, וכך גם כותב להלן (בשלח שמות יג, יח) עה"פ 'וחמושים עלו בני ישראל מארץ מצרים' שכל אחד עלה עם חמש ילדים עמו,

יש לעיין אם סכום זה הוא ממוצע, כלומר הסך הכללי של הילדים היה כפול חמש מהמבוגרים? או שזה הסכום המדויק לכל המשפחות כולם? עוד יל"ע אם לכל משפחה היה בסה"כ עשרה ילדים, חמשה לאב וחמשה לאם, או שהם נמנים יחדיו. וצ"ע

עוד יש לדון אם דברים אלו עולים בקנה אחד עם המדרשים הרבים שהיתה אשה יולדת ששה או יותר בכרס אחד, והיו הילדים חוזרים מהשדות, (ראה בת"י שמות טו, ב). לאן נעלמו ילדים אלו ביציאת מצרים?

ונתבארו הדברים בגליון חג הפסח עיי"ש.

עֶרְב־רֵב ♦ מי הם? וכמה הם היו?

(שמות יב, לח) וְגַם עֶרְב־רֵב עָלָה אִתָּם וְצֹאן וּבָקָר מִקְנֵה כְּבֵד מְאֹד:

מהו ערב רב? וכמה היה מספרם?

**וְאוֹף נֹכְרָאִין סְגִיאִין מְנִהוּז, מְאֵתָן וְאַרְבְּעִין רְבִיזוֹן סְלִיקוּ עִמָּהוֹן,
וְעֹאֵן וְתוֹרֵי וְגִיתֵי סְגִי לְחֻדָּא:**

[וגם נכרים רבים מהם, מאתים וארבעים רבוא עליו עמהם, וצאן ובקר ומקנה רב מאוד].

ת"י מונה את מנינים של הערב רב שעלו עמהם, וצ"ב מהיכן ראה בפסוק שמנין הערב רב היה רב משל ישראל? ונראה בת"י שמתרגם עֶרְב־רֵב - נכרים שהתערבו בהם. רַב - הרבה. וכמה הרבה? ישנם כמה דעות בחז"ל, ת"י מצדד כדעת ר"ע המובאת להלן:

וגם ערב רב - מאה ועשרים רבוא - דברי ר' ישמעאל. ר' עקיבא
אומר מאתים וארבעים רבוא... (מכילתא יב, לח)

יתכן שהמקור למנין זה הוא ממה שנאמר 'וחמושים' שעם ישראל היה חמישית מהערב רב, שכן ס' ריבוא זה חומש מלבד של מאתים ארבים רבוא

וַיֹּאֲפוּ אֶת הַבֶּצֶק אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם • מצה שנאפתה

בחום הבא מפתחו של גהינם - כשרה

**(שמות יב, לט) וַיֹּאֲפוּ אֶת הַבֶּצֶק אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם
עֲגַת מִצּוֹת כִּי לֹא חֵמִץ כִּי גֵרְשׁוּ מִמִּצְרַיִם וְלֹא יִכְלוּ
לְהַתְמַהֵמָה וְגַם צִדָּה לֹא עָשׂוּ לָהֶם:**

כיצד אפו בני ישראל את הבצק בשעה שיצאו ממצרים?

וזהו קטעין מן לישא דאפיקו ממצרים וסדרין על רישיהון
ומתאפי להון מחומתא דשימשא חרירן פטירן ארום לא חמיע
ארום איתדיכו ממצרים ולא יכילו למישהי. וספיקא להון למיכל
עד חמיסר יומין לידחא דאייר, מטול דזוודין לא עבדו להון:

[והיו פודסים מן הבצק שהוציאו ממצרים ומסדרים על ראשיהם
ונאפה להם מחום השמש, עוגות מצות כי לא חמץ, כי גודשו
ממצרים ולא יכלו להתמהמה, והספיק להם לאכול עד חמשה
עשר ימים לחודש אייר, מפני שצדה לא עשו להם]

מבואר בת"י מכיון שלא הספיקו לאפות בתנור סדרו את המצות על ראשיהם ונאפו בחום
השמש. וכ"כ גם לעיל (שמות יב, לד)

בדרך אמונה (הלכות בכורים פרק ו באה"ל ד"ה ליבשה) הקשה על דברי ת"י אלו, דבמצה כזו אין
יוציאין יד"ח כלל, מכיון שאפיה בחמה אינה 'דרך אפיה' והנאפה בחמה אינו נקרא לחם.
וכמבואר ברמב"ם (הלכות בכורים פ"ו הי"ב) שהעושה עיסה ליבשה בחמה פטורה מן החלה.²⁵

25. ראה בדרך אמונה שמתחילה ביאר עפ"י שיטת ר"ת שכל שתחילתו עיסה שבלילתה עבה, אף שסופה סופגנין - דהיינו
שאפאה בחמה, חייב בחלה ויוציאין בה יד"ח מצה. ואף כאן היות וכשעשו את העיסה היה דעתם לאפותה בתנור, רק שלא
הספיק בצקם להחמץ כי גורשו ממצרים, לכן אפו בחמה, ובאופן זה יוצאין בו יד"ח מצה. אמנם דחה יישוב זה מכיון שאינו

וביאר הדרך אמונה את דברי ת"י בדרך נפלאה, על פי המבואר בגמ' (שבת לט.) שחמי טבריא אינם נקראים חמי חמה, אלא חמי האור מכיון שהמים חולפים על פתח הגהינם. והנה יש מאן דאמר בגמ' (ב"ב פד.) שצבע השמש הוא לבן, ומה שהיא מאדימה בבוקר ובערב הם מחמת גורם חיצוני, בבוקר מפני שחולפת על פתח הגהינם, ובערב מפני שחולפת על וורדי גן עדן. ואם נאמר שת"י סבור כהך מ"ד מיושב הקושיא, דהלא יציאת מצרים היתה בבוקר בניץ החמה, ובשעה זו השמש חמה ושורפת מחמת אש הגהינם שעברה על פתחו, וזה נקרא חום של אור ממש. והנאפה בחום זה אינו כנאפה בחמה, אלא כנאפה באש. ומש"ה המצה שנאפתה בחמה בשעה שיצאו ממצרים היה לה 'תורת לחם' ויצאו בה ידי חובה.

ונמצא לפ"ז חידוש עצום שהנאפה בחמה בתחילת היום יש בזה 'תורת לחם' לענין חלה, ואע"ג שאין דרך לאפות באש שבשמש ובאש שבגהינם, מ"מ הם בכלל 'אש' שהדרך לאפות בה, וא"צ שיהיה דרך על כל אופן אלא על עצם הדבר.

ליל שמורים • מאימתי ועד מתי נועד לילה זה לגאולה?

(שמות יב, מב) ליל שמורים הוא לילי להוציאם מארץ מצרים הוא הלילה הזה לילי שמורים לכל בני ישראל לדדתם:

מהו הלשון שימורים? ומאימתי נועד לילה זה לגאולה?

אֲדַבְעָה לִילֹזֶן פְּתִיבִין בְּסֵפֶר הַזְבוֹרָנִיָא קְדָם רַבּוֹן עֲלֵמָא. לִילֵיא קְדַמָּאָה בַד אִיתְגְּלִי לְמַבְרֵי עֲלֵמָא: תַנְיִינָא בַד אִיתְגְּלִי עַל אַבְרָהָם: תְּלִיתָאָה בַד אִיתְגְּלִי בְּמִצְרַיִם וְהָזֵת יְדֵיהּ מִקְטָלָא כָּל בּוֹכְרָא דְמִצְרַיִם וַיְמַיְנִיהּ מְשִׁיזְבָּא בְּבוֹרֵיהּן דִּישְׂדָאֵל: דְּבִיעָאָה בַד אִתְגְּלִי

מסתדר עם שיטת השו"ע דהנה דעת השו"ע שגם באופן כזה אין מברכים עליו המוציא כיון שהוא תלוי בשעת אכילה ולא בשעת הלישה, ומסתבר דמצה דומה יותר להמוציא וברהמ"ז התלויים בשעת גלגול וא"כ הדרא קושיא לדוכתה.

לְמִפְדּוֹק עֲמָא בֵּית יִשְׂרָאֵל מִבֵּינֵי עַמְמֵינָא. וְכֹלְהוֹן קָדָא לִילֵי גָטִיד,,
 בְּגִין כֵּן פְּרִישׁ מוֹשֶׁה וְאָמַד לִיל גָטִיד לְפִדּוֹקָן הוּא מִן קָדָם יִי לְמִפְקָא
 ית עֲמָא בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֲדַעָא דְמִצְרַיִם, הוּא לִילֵינָא הַדִּין גָטִיד
 מִמּוֹלָאכָה מְחַבְּלָא לְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל דְבְּמִצְרַיִם, וְכֵן לְמִפְדּוֹקָהוֹן
 מַגְלִוְתָהוֹן לְדְרִיחֹן:

[ארבעה לילות כתובים בספר הזיכרונות לפני אדון עולם. לילה ראשון כשנגלה לברוא
 העולם. שני כשגלה אל אברהם. שלישי כשנגלה במצרים היתה ידו הודגת כל בכודי מצרים,
 וימינו מצילה בכורות ישראל. רביעי כשיתגלה לפדות את עם ישראל מבין העמים וכולם
 קרא ה' ליל שימורים. בגלל כן פירש משה ואמר ליל שמור לגאולה הוא מלפני ה' להוציא
 את עם ישראל מארץ מצרים. ליל שמור ממלאכי חבלה, לכל בני ישראל שבמצרים, וכן
 (שמור) להוציאם מגלותם לדורתיהם²⁶.

ת"י מביא שלילה זה היה שמור עוד מלפני בריאת העולם ורשום בספר הזיכרונות לפני ה'
 כאחד מארבעה לילות מיוחדים. לילה זה שמור הוא ממזיקים של מצרים, ואף מסוגל להיות
 הלילה שבו יגאלו במהרה בימנו אמן.

בחז"ל מצינו שלילה זה משומר מן המזיקים - הובא ברש"י. וכן שלילה זה משומר לגאולה
 העתידה:

רבי יהושע אומר בניסן גאלו ובניסן עתידים ליגאל, מנלן אמר קרא
 'ליל שימורים' - ליל המשומר ובא מששת ימי בראשית. (ר"ה יא:)

ליל שימורים הוא לה' - בו גאלו ובו עתידין ליגאל דברי רבי יהושע
 (מכילתא - מסכתא דפיסחא יד)

26. ראה בתרגום ירושלמי כאן הביא תיאור מהלילה הרביעי העתיד להיות בב"א: "לִילָא רְבִיעֵינָא כְּדִ יְשָׁלִים עֲלָמָא קִיצִיָּה
 לְמִיתְפָּרְקָא חֲבִילֵי רִישָׁא יִשְׁתִּיצוּ, וְגִירֵי פְרָזְלָא תְּבִירוּ, מוֹשֶׁה יְפֹק מִן גֹּו מְדַבְּרָא, וּמִלְכָּא מְשִׁיחָא מִן גֹּו רֹמָא. דִּין דְּבֵר בְּרִישׁ
 עֲנָנָא, וְדִין דְּבֵר בְּרִישׁ עֲנָנָא, וּמִמְרָא דִּין מְדַבֵּר בֵּין תְּרִיחֹן, וְאִינוּן מְהַלְכִין כְּחָזָא, הוּא לִיל פְּסָחָא קָדָם יִי גָטִיד וּמְזִמִּין לְכָל
 יִשְׂרָאֵל לְדְרִיחֹן". וע"ע באו"ח שפירט ה' ניסים שנעשו לאבותינו בלילה זה. וע"ע בהגדה של פסח בפיוט "ובכן ויהי בחצי
 הלילה שם נמנו ניסים רבים שארעו בלילה זה.